

лишнього природного середовища України можна шляхом ліквідації Державного комітету лісового господарства України, Державного комітету України по земельних ресурсах і Державного комітету України по водному господарству.

Державне управління в галузі охорони природи здійснюється великою кількістю органів (спеціальної, загальної компетенції, органами місцевого самоврядування, громадськими формуваннями, місцевими представницькими органами тощо. Але законодавчо закріпленої системи (а іноді й правового становища) цих органів немає. Вважаємо, необхідно законодавчо закріпити систему органів управління у сфері екології, що сприятиме забезпеченню екологічної безпеки і підтриманню екологічної рівноваги на території України.

Список літератури: 1. Відомості Верховної Ради України. 2. Збірник законодавчих актів України про охорону навколишнього природного середовища. - К.: Юрінком Інтер, 1996. - 491 с. 3. Израель Ю.А. Проблемы охраны природной среды и пути их решения. - Л.: Гидрометбондат, 1984. - 145 с. 4. Офіційний вісник України. 5. Петров В.В. Административное принуждение в области охраны окружающей природной среды: Учеб. пособие для вузов. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. - 168 с. 6. Шемшученко Ю.С. Природа і закон. - К.: Політвидав України, 1991. - 191 с.

Надійшла до редакції 15.10.2003 р.

УДК 343.22

*В.В. Устименко, канд. юрид. наук, доцент
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ Й ПОКАРАННЯ НА ПІДСТАВІ АКТА ПРО ПОМИЛУВАННЯ

У новому КК України вперше законодавчо регламентовано інститут помилування, тому ця проблема ніким ще не порушувалася у вітчизняній доктрині, хіба що на рівні декількох статей, у яких тільки згадувалося про неї. У ч.1 ст.44 і в статтях 85, 87 передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності й покарання особи, яка вчинила злочин, на підставі акта помилування.

Помилування являє собою акт, що видається Президентом України відповідно до Конституції України й чинного кримінального законодавства, про звільнення від кримінальної відповідальності й покарання, заміну покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням або зняттям судимості щодо індивідуально визначеної особи або конкретної групи осіб. Помилування здійснюється Президентом України. Акт про помилування, а таким є Указ, вноситься стосовно

конкретної, персоніфікованої особи або персоніфікованої групи осіб. Помилування – акт одиоразового застосування права щодо конкретної особи або групи осіб, персонально зазначених в Указі Президента України. Навіть якщо цей Указ стосується багатьох осіб, усі вони повинні бути персонально зазначені в акті помилування. Видання акта про помилування не пов'язано з настанням яких-небудь подій чи знаменних дат за умови, якщо вони конкретно не застережені в Указі Президента.

Помилування не ставиться в залежність ні від ступеня суспільної небезпеки засудженого, ні від тяжкості вчиненого ним злочину, ні від суворості призначеного йому покарання.

Акт про помилування має безумовний, імперативний характер.

О.А. Губська висловила точку зору, згідно з якою помилування є предметом монархії, що зовсім не узгоджується з проголошеною ідеєю правової держави. Оскільки право призначення покарання принципово належить виключно суду, то й процес його виконання може змінюватися судом певним чином лише в передбачених законом випадках і межах. Президент, видаючи акт про помилування, фактично скасовує постанову суду стосовно покарання особи, вину якої доведено під час публічного судочинства. Якщо глава держави може собі дозволити втрутитись у питання зміни вироку, заміни однієї міри покарання іншою або повного зняття покарання, то чому він не може скасувати постанову суду про поділ майна чи відшкодування боргів? Наявність інституту помилування порушує поділ влади у правовій державі на законодавчу, виконавчу й судову гілки [1, с.18]. Інші правники, навпаки, визнають правомірність існування інституту помилування, однак вважають його не кримінально-правовим, а державно-правовим [3, с. 360].

Інститут помилування, як уже згадувалося, передбачено у статтях 85, 87 КК України. Згідно п. 27 ст. 106 Конституції України і ч. 1 ст. 87 КК України Президентові як вищій посадовій особі держави делегується право видання акта про помилування, що за своєю юридичною природою є актом разового застосування норм кримінального закону щодо індивідуально визначеної особи або групи осіб. Належність такого акта залежить не від того, який орган його видає, а від того, яку групу суспільних відносин він регулює. Акт про помилування видається у відповідності й на підставі чинного кримінального законодавства, що свідчить про його кримінально-правову природу і зміст.

У юридичній літературі поряд із цим обговорюється питання про нормативність актів помилування. Так, більшість фахівців висловлюють думку про те, що нормативний характер мають лише акти амністії,

не визнаючи за помилюванням нормативності [2, с.36; 5, с.46]. Інші ж, а їх меншість, обстоюють інше судження і вважають нормативними як амністію, так і помилювання [4, с.38].

У зв'язку з цим слід зауважити, що акт про помилювання належить до індивідуальних правових актів, які встановлюють, змінюють права й обов'язки окремих конкретних осіб. В Указі Президента про помилювання містяться нормативні розпорядження про звільнення від кримінальної відповідальності або покарання щодо конкретної, персоніфікованої особи або персоніфікованої групи осіб, і водночас він є актом застосування норм кримінального права, який підлягає обов'язковому виконанню відповідними органами.

У Положенні про порядок здійснення помилювання, затвердженому Указом Президента України від 12 квітня 2000 р., №558, помилювання засуджених здійснюється у виді: а) заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк; б) повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання; в) заміни покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням [8; 2000. – №15. – Ст.610].

У ст. 87 КК України 2001 р., що регламентує інститут помилювання, звужено, порівняно з переліком, зазначеним у Положенні, коло засуджених, які можуть бути помилювані. В ч.2 ст.87 передбачено, що актом про помилювання може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

Як вважає А.О. Пінаєв, актом про помилювання може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на строк не менше двадцяти років. У зв'язку з прийняттям нового КК автори джерел, у яких такому акту надається право повністю або частково звільнити особу від покарання і зняти судимість, суперечать ст.87 КК. Причому посилання в цьому випадку на Указ Президента від 12 квітня 2000 р., яким було затверджено "Положення про порядок здійснення помилювання", є недоречним, оскільки з прийняттям КК 2001 р. положення зазначеного нормативного акта втратили силу, бо не відповідають ст. 87 КК [6, с.89].

Такий висновок не відповідає чинному кримінальному законодавству, вимогам КК України 2001 р. Дійсно, у ч.2 ст.87 КК актом про помилювання надано право здійснювати тільки заміну засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

Однак питання про помилювання в КК 2001 р. регламентуються не тільки в ст.87, а й у ст.85 КК. Згідно зі ст.85 КК на підставі акта про

помилування засуджених може бути повністю або частково звільнений від основного й додаткового покарання, а також йому може бути замінено покарання або невідбута його частина більш м'яким покаранням. Більше того, новий КК України 2001 р. не встановлює заборони на зняття судимості на підставі такого акта. Тому не виключається можливість зняття судимості на підставі акта про помилування¹. А відповідно до ч. 1 ст. 44 КК України 2001 р. особу, яка вчинила злочин, може бути звільнено і від кримінальної відповідальності на підставі акта про помилування.

Слід зазначити, що КК України 1961 р. не містив законодавчого закріплення інституту помилування. З моменту введення в дію КПК України (1 квітня 1961 р.) в ньому існує положення, що допускає можливість звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності на підставі акта про помилування. У п. 4 ст. 6 КПК передбачено, що кримінальна справа не може бути порушена, а порушена підлягає припиненню через помилування окремих осіб. Як бачимо, цей Кодекс дозволяє застосовувати помилування у стадії розслідування кримінальної справи і до її порушення.

У новому КК України 2001 р. передбачено звільнення особи, яка вчинила злочин, на підставі акта помилування (ст. 44). Можливість звільнення від кримінальної відповідальності на підставі акта помилування, зазнає критики в юридичній літературі. Так, С.С.Яценко вважає, що зафіксоване у ч. 1 ст. 44 нового КК положення про те, що особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності на підставі, зокрема, закону України про амністію чи акта про помилування, має бути оцінено критично.

Якщо звільнення від кримінальної відповідальності на підставі закону про амністію дійсно можливе, то на підставі акта про помилування воно неможливе, оскільки помилування стосується тільки осіб, засуджених судом за вчинення злочинів, тобто тих осіб, які вже притягнуті до кримінальної відповідальності. Положення ст. 44 КК щодо звільнення від кримінальної відповідальності таким актом є юридично неспроможним [10, с.44].

Слід звернути увагу на те, що в Положенні про порядок здійснення помилування, затвердженому Указом Президента України від 12 квітня 2000 р., тобто до надання чинності новому КК 2001 р., визначено лише порядок помилування засуджених осіб, щодо яких вирок набрав

¹ У Положенні про порядок здійснення помилування осіб, засуджених судами України, затвердженого Указом Президента України від 31 грудня 1991р. № 22, яке діяло раніше, прямо вказувалося на те, що помилування засуджених здійснюється і у виді зняття судимості (п. 2) [7; 1992. – №21. – Ст.293].

законної сили [8; 2000. – №15. – Ст.610]. Порядок же звільнення від кримінальної відповідальності на підставі акта про помилування в Положенні не передбачено. Тому “Положення про порядок застосування помилування” слід привести у відповідність з вимогами КК 2001 р., накресливши в ньому порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі акта про помилування.

При цьому необхідно зазначити, що порядок звільнення від кримінальної відповідальності і покарання на підставі акта про помилування потрібно визначити законом України, як це вже зроблено стосовно амністії, що відповідатиме вимогам, викладеним у ч.2 ст.44 КК України 2001 р.: звільнення від кримінальної відповідальності на підставі акта про помилування здійснюється виключно судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності *встановлюється законом*

Акт про помилування приймає Президент України, видаючи Указ про помилування. Право на клопотання про помилування мають: особа, притягнута до кримінальної відповідальності, засуджений, захисник, батьки, подружжя, діти, законний представник засудженого, громадської організації та ін., а що стосується іноземців, притягнута до кримінальної відповідальності, засуджених та осіб, які відбувають покарання в Україні, – за клопотанням (проханням) іноземних держав. Направляти Президентові України подання про помилування також можуть Голова Верховного Суду України і Генеральний прокурор України.

Право на помилування має особа: а) притягнена до кримінальної відповідальності; б) яка засуджена судом України і відбуває покарання в Україні; в) засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування; г) засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо відповідна установа цієї держави погодилася визнати й виконати прийняте в Україні рішення про помилування; д) яка відбула покарання в Україні.

Клопотання про помилування може бути подано з моменту притягнення особи до кримінальної відповідальності або після набрання ви роком законної сили.

Як указано в Рішенні Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р., №9-РП/99, притягнення до кримінальної відповідальності як кримінальне переслідування починається з моменту пред’явлення особи обвинувачення у вчиненні злочину [9; 1999. – №44. – Ст.2193].

Акт про помилування поширюється на конкретну особу або конкретну групу осіб, персонально, поіменно зазначених в Указі про помилування.

Помилування засуджених здійснюється у виді: а) звільнення особи від кримінальної відповідальності; б) заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк; в) повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання; г) заміни покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням.

Звільнення від кримінальної відповідальності відповідно до ст. 44 на підставі акта про помилування може бути здійснено на стадії попереднього слідства після пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину. Звільнення від покарання на підставі такого акта може бути застосовано лише до засудженої особи після вступу вироку в законну силу. Причому клопотання про помилування, які містять посилання на неправильне засудження або інші порушення законності, попередньо надсилаються для перевірки в порядку нагляду в органи прокуратури й суду. Після підтвердження законності й обгрунтованості вироку суду можливо застосування помилування відносно засудженого.

Під час розгляду клопотань про помилування беруться до уваги характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, особистість засудженого, його поведінка, ставлення до праці, участь у громадському житті в місцях відбування покарання, строк відбутого покарання та інші обставини. При цьому обов'язково враховуються думка керівника установи виконання покарань або іншого органу, який видає виконанням вироку, спостережної комісії, служби у справах неповнолітніх, громадських організацій і трудових колективів, а в необхідних випадках – місцевого органу виконавчої влади й органу місцевого самоврядування.

При помилуванні засудженого вирок або ухвала суду, що вступили в законну силу, підлягають виконанню в частині цивільного позову про відшкодування шкоди, завданої злочинцем.

Особа, яку раніше було неодноразово (два й більше разів) засуджено за вчинення умисних злочинів або до якої раніше було застосовано амністію, помилування, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, звільнення від відбування покарання з випробуванням, якщо вона до погашення чи зняття судимості знову вчинила умисний злочин, може бути помилувана лише у виняткових випадках.

Клопотання про помилування осіб, які не стали на шлях виправлення, відбули незначну частину призначеного їм строку покарання, а також, які засуджені за особливо тяжкі злочини, вносяться на розгляд Комісії з питань помилування лише за наявності надзвичайних обставин.

Помилування засудженого можливо в низці випадків незалежно від

характеру вчиненого злочину, його суспільної небезпеки, призначено міри покарання. Так, актом про помилування відповідно до ч.2 ст.87 КК може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

У разі засудження особи до довічного позбавлення волі клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання.

У виняткових випадках, коли засуджений не перебуває під вартою виконання вироку щодо нього може бути відстрочено до розгляду клопотання про помилування.

Клопотання про помилування, що подає засуджений через установу виконання покарань або інший орган, який відає виконанням вироку, направляється до Адміністрації Президента України разом з копіями вироку, ухвали й постанов судів, докладною характеристикою про роботу й поведінку засудженого із зазначенням думки керівника цієї установи або органу і, як правило, думки свостережної комісії або служби у справах неповнолітніх по суті клопотання та іншими документами й даними, що мають значення для розгляду питання про застосування помилування.

Список літератури: 1. Губська О. А. Питання звільнення від кримінальної відповідальності й покарання під час застосування амністії і помилування // Адвокат. – 2001. – №4-5. – С.16-18. 2. Дурманов Н.Д. Советский уголовный закон. – М.: Изд-во МГУ, 1967. – 318с. 3. Кримінальне право України: Підручник: Заг. ч. – К.-Х.: Юрінком-Інтер, 2001. – 346с. 4. Мирзаджаснов К. Вопросы советского уголовного права. – Ташкент: Изд-во Ташкент. ун-та, 1980. – 240 с. 5. Мушкевич А.В. Правотворческое значение нормативного акта // Сов. государство и право. – 1965. – №11. – С.37-41. 6. Пинаев А.А. Курс лекций по Общей части уголовного права: Кн. 2: О наказании. – Х.: Юрид. Харьков, 2002. – 193 с. 7. Положення про порядок здійснення помилування осіб, засуджених судами України. Затв. Указом Президента України від 31 груд. 1991р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – №21. – Ст.293. 8. Положення про порядок здійснення помилування: Затв. Указом Президента України від 12 квіт. 2000р. // Офіц. вісн. – 2000. – №15. – Ст.610. 9. Рішення Конституційного суду України від 27 жовт. 1999р., №9-РП/99 // Офіц. вісн. – 1999. – №44. – Ст.2193. 10. Яценко С. С. Інститут кримінальної відповідальності в новому Кримінальному кодексі України та інших нормативних актах: аспект узгодженості // Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф.: Питання застосування нового Кримінального кодексу України. – К.-Х.: Юрінком-Інтер, 2002. – С.43-46.

Надійшла до редакції 18.11.2003 р.